

УДК 101.1:316.64:159.955

ІВАНОВА Н. В.,

кандидат філософських наук, доцент,
завідувач відділення «Дошкільне виховання»
Луцького педагогічного коледжу (Луцьк, Україна),
докторант кафедри філософії та соціології
Південноукраїнського національного педагогічного університету
(Одеса, Україна) E-mail : iva_chumbas@mail.ru

МИСЛЕННЯ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ НОВОЄВРОПЕЙСЬКОЇ КУЛЬТУРИ І НАУКИ

В статті досліджується генеза мислення в новоєвропейському періоді розвитку філософії і науки. Показано, що завдяки включенню науки в реалії практичного життя починають вибудовуватися моделі соціальної поведінки індивідів, активізуються пізнавальні процеси, завдяки яким перетворюються форми людського існування та діяльності. Зазначається, що культура постає як система, яка породжує смисли, без яких будь-яке знання є аморфним і несуттєвим для реалізації потреб людини і суспільства. Альтернативний і, разом з тим, взаємопов'язаний процес становлення науки і культури є умовою формування новоєвропейського мислення, де здійснюється звільнення індивідуального мислення від влади та впливу трансцендентної свідомості і традиційного світогляду.

***Ключові слова:** мислення, культура, свідомість, розум, наука, пізнання, реальність, людина.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Процес розвитку суспільства обумовлює структуру соціальних зв'язків між людьми, що знаходить вираз в різних формах мислення та інтелектуальних комунікаціях. Конкретні форми мислення обумовлені характером соціокультурних відносин та особливостями епохи, в якій перебуває людина. Виокремлюються об'єктивні та суб'єктивні чинники, які впливають на способи становлення і утвердження мислення. Кожна мисляча людина, кожен мисленнєвий акт і дія народжуються в середовищі діючих соціальних регуляторів, які детермінують і визначають способи її існування. Найвні соціальні норми та системи цінностей визначають мисленнєві конфігурації відносин між людьми, які виникають на основі мисленнєвої діяльності, яка формується в процесі генези філософії та знання.

Новий відлік розвитку соціуму та культури починається в період Нового часу, або епоху Модерну. Новоєвропейський період характеризується інтенсивним розвитком науки і методологій пізнання, які можна охарактеризувати як виробництво і систематизацію знань про закономірності існуючої реальності. Паралельно формується нова культура, яка стає простором для самоздійснення людини та реалізації її інтелектуальних, пізнавальних і мисленнєвих можливостей. Культура не лише виражає смислову інформацію

про людину та спосіб її життя, але й про витoki її активної мисленнєвої діяльності. В контексті нової культури як інтеркультури відбувається об'єктивація нової системи цінностей, на яку починає орієнтування новоевропейське мислення. В контексті даної ситуації постає завдання виявити взаємодію основних тенденцій мислення в новоевропейський період розвитку соціуму.

Проблема формування мислення знаходить широке висвітлення в публікаціях зарубіжних і вітчизняних дослідників. В роботах С. Крічлі, М. Мамардашвілі, В. Розіна, В. Красікова, С. Кримського, Ю. Павленка, А. Фоменко та інших визначаються соціальні, культурні та цивілізаційні основи формування мислення, показані логіка його становлення та взаємозв'язку з наукою і практикою життя. Однак поза увагою залишилося питання обґрунтування мисленнєвої діяльності в контексті впливу культури як феноменальної цілісності.

Мета статті полягає в аналізі і виявленні основних аспектів взаємозв'язку філософії та культури феноменом мислення як процесом пізнання і діяльності в новоевропейський період розвитку соціальності.

Виклад основного матеріалу. Соціокультурний простір епохи Нового часу характеризується високим злетом науки і авторитету знання. Наука характеризується в цей період усвідомленням процесів формування та конституювання знання, що спирається на загальнонаукові та специфічні методи. Наука на повну силу показує свої переваги, свої можливості. Завдяки включенню науки в практику соціоекономічного, політичного, культурного життя починають вибудовуватися моделі, які відтворюють поведінку об'єктів соціального життя, допускають математичну обчислюваність та передбачуваність їх поведінки; активізуються інтерпретаційні акти усвідомлення даних наукових досліджень та концептуальні процедури їх пояснення й опису. Наука поступово заміняє смисли божественного життя, перетворюючись на ідеал та смисл суспільного розвитку, адже, як зазначав С. Б. Кримський, «можливість наукової діяльності» впливає з фундаментальної риси людського існування – непереборного потягу до істини. Людина – єдина істота, яка має абсолютну потребу в істині, в яких би примарних формах ця потреба не здійснювалися» [5, с. 151].

Науку в епоху Нового часу можна визначити не лише як дослідження природи, але як виробництво і систематизацію знань про закономірності існуючої реальності засобами теоретичного обґрунтування та емпіричного випробування. А також як шлях перевірки пізнавальних результатів для розкриття їх об'єктивного змісту на предмет істинності, достовірності, інтерсуб'єктивності. Ці засоби в період інтенсивного розвитку наукових знань передбачають різні варіанти використання теорій, концепцій, математичних екстраполяцій, що призводить до відповідного стилю мислення, усвідомлення і застосування в практику дедуктивних структур, форм актуальності, сукупного застосування вказаних форм дослідження в залежності від дисциплінарної інституціалізації наукового знання.

В даній ситуації доречними є міркування І. Канта, який, виокремлюючи роль трансцендентального суб'єкта (суб'єкта наукового пізнання), завершує ту лінію розвитку пізнання, котра намітилась в епоху Ренесансу, і знайшла подальше продовження у філософії Нового часу і епохи Просвітництва. Її особливість в тому, що вона ґрунтувалася на принципі суб'єктивної достовірності. В якості ідеалу строгого і обґрунтованого мислення І. Кант розглядає не філософське, а наукове мислення, насамперед математику та природознавство. Більше того, німецький філософ ставить завдання реформувати саму філософію, спираючись на досвід природознавства. В процесі осмислення поставленої проблеми він приходять до висновку, що джерелом наукових і філософських знань є не досвід, а розум (спільно з розсудком). Тобто розум – це джерело позадосвідне, «апріорне». Позиція І. Канта полягала в постулюванні двох взаємопов'язаних джерел знань – «мислячого індивіда і розсудку, який спрямовується розумом, де перший виступає джерелом активності, а другий – апріорних уявлень» [8, с. 176].

Виходячи з вищесказаного, зазначимо, що становлення новоєвропейського розуміння природи визначило, з одного боку, формування в науковому знанні проекту («моделі») «оволодіння природою», з іншого – можливість побудови «інтеркультури», по-третє, принцип «природодоцільності» (в освіті, праві, політиці тощо). Кожна з цих концептуалізацій природи не лише задавала своє коло проблем, оскільки вказувала на певну реальність, але й вимагала нового мисленнєвого підходу, завдяки якому дана реальність набувала смислової конкретизації. «Під природою (в емпіричному сенсі), – писав І. Кант, – ми розуміємо зв'язок існування явищ за необхідними правилами, тобто за законами. Отже, існують певні закони, причому а рїогі, які вперше роблять природу можливою...» [3, с. 76-77]. Це не означає, що закони природи носять теолого-суб'єктивний і довільний характер: навпаки, І. Кант ставить своєю метою обґрунтувати об'єктивність природних закономірностей, і на цій основі всезагальність і необхідність природничо-наукового знання.

Однак в філософів, попередників і сучасників І. Канта, спосіб обґрунтування був інший. В їх поглядах нове осмислення реальності природи постало умовою щонайменше трьох проектів соціальної дії. Перший з них, який можна умовно назвати «проектом оволодіння природи», обумовлений орієнтацією на практику, постаючи в певному значенні частиною вже нової практики, тобто нової реальності. Наука в цей період постає не лише як виявлення реальності, а як необхідна умова підтримки суспільного життя, про що Ф. Бекон наголошував: «ми хотіли застерегти всіх взагалі, щоб вони пам'ятали про істинні цілі науки і прагнули до неї не для розваги і не для змагання, не заради того, щоб зверхньо дивитись на інших, не заради вигод, не заради слави або могутності або подібних низьких цілей, але заради користі для життя і практики, і щоб вони удосконалювали та спрямовували її у взаємній злагоді» [1, с. 71]. Для основоположника новоєвропейського емпіризму Ф. Бекона правильно знайдені аксіоми ведуть за собою «цілі загони» практичних

доповнень, і справжня мета науки полягає в наділенні людського життя новими відкриттями і благами.

Але чому саме наука постає необхідною умовою практики? Відповідаючи на виклики епохи і висловлюючи загальну думку часу, Ф. Бекон вважає, що нова наука дає можливість оволодіти природою, керувати нею, завдяки чому може досягти бажаного і потрібно. «Наша вимога стосовно істинної і досконалої аксіоми знання полягає в тому, щоб була відкрита друга природа, котра могла б бути перетворена в дану природу, була б, однак, обмеженням більш відомої природи, подібно до істинного роду. Але ці дві вимоги відносно дійсного і споглядального одне і те ж. Що в Діяльності найбільш корисно, те в Знанні найбільш істинне» [1, с. 192-193], – писав англійський філософ. Подібний взаємозв'язок Знання і Діяльності (науки і практики, котра спочатку називалася «магією» і «мистецтвом»), стало можливим після переосмислення співвідношення «природного» і «штучного» (створеного). Після середніх віків людина звикає дивитися на речі як створені Богом, котрий тут же в речах присутній і діє в них. Починаючи вже з XVI-XVII століть, творіння осмислюється в категорії «штучного» (створеного), а присутність і дія в речах Бога за допомогою категорії «природного» (природи), природний і штучний (створений) плани речей зближуються. З часом створене, «мистецьке», (штучне) все більше розуміється як культура, без якої не може бути освоєна людиною природа.

Як відомо, культура є «світом» людини, оскільки репрезентує сферу опредметнення людських сутнісних сил. Адже людина в контексті її соціального досвіду може бути включена в пізнавальний (науковий) процес не просто як абстрактний суб'єкт класичної гносеології, але, в першу чергу, як представник усвідомленого і осмисленого нею світу, як «медіатор» слова і речі, ідеального та матеріального, символічного і життєво реального. Являючись світом історичного досвіду і людської діяльності, культура разом з тим нічим іншим, як набуте людиною багатство духовності і життєдіяльності, котре постає абсолютним виявленням творчих обдарувань людини. Іншими словами, «культура тісно взаємопов'язана з повнотою самоздійснення людини у всій її глибині і цілісності, з мірою практичної реалізації ідеалів свободи, особистого добробуту, з відповідністю характеру культури і людині в ній області іманентної трансцендентності, до якої має безпосереднє відношення індивідуальне і неповторне душевно-духовне «ядро» особистості, з набуттям життям цілісності внутрішнього буття з цілісністю зовнішнього світу, з можливістю здобуття людиною смислу історичного існування» [6, с. 159].

Однак культура, постаючи фактично найбільш важливою умовою формування людини, її свідомості, мислення, мотивацій, не вичерпує всіх форм прояву творчих обдарувань людини, її здібностей. Адже як показує історичний досвід, оскільки вони можуть бути по-різному орієнтовані, в тому числі і проти самої людини. Так, наприклад, інквізиція – це також результат творчої діяльності людини і, таким чином, є породженням культури. Отже, людські здібності можуть виступати і як рафіновані щодо конститування майстерності, діяльності та осмислення, так і вбивати собі подібних або

морально спотворювати їх. За своїм походженням, завданням і функціонуванням культура конститується в досвіді європейської історії як альтернатива варварству. Відповідно цій двозначності культура як продукт історії і ціннісного освоєння передбачає два підходи до свого аналізу: перший – точка зору дескриптивного, і другий – нормативного мислення в процесі її розгляду. Так, дескриптивний підхід означає опис можливостей класифікації об'єктів в опозиції «натура-культура», їх відношення до продуктів природи або науки, акцент на тому, що до культурної сфери відноситься все, що вироблено людиною. З позиції нормативного підходу і мислення, тобто в контексті того, що фактично кваліфікується тими або іншими епохами як культурні досягнення, як те, що може виступати мірою людяності, творчого саморозвитку і свободи мислення та діяльності, далеко не всі продукти людської діяльності конститууються в якості складових культури [6, с. 160].

Іншими словами, якщо ми говоримо про парадигму модерної стратегії новоєвропейського мислення, то потрібно враховувати існування певних соціально-економічних передумов входження в культуру. Зокрема, це в першу чергу досягнення експериментального природознавства, яке формувало культуру наукового мислення і пізнання, відкриття індивіда як суб'єкта творчості, нові аспекти розуміння історії, політики, права, суспільства в цілому. Хоча все це не завжди мало позитивний характер. Як і в той період, так і пізніше досить часто результати наукової діяльності (при всій їх соціоекономічній, культурній значимості), можуть «випадати» з культури (подібно варварським експериментам над людьми у відповідності до тих чи інших начебто наукових теорій, що приводить до соціальних та індивідуальних трагедій). Такими ж альтернативними у відношенні до власне людської культури є антигуманна спроба ряду вчених зводити людину до машинного (роботоподібного) начала самоорганізуючих кібернетичних систем або, що не краще, на основі генних експериментів вивести нову людину тощо. А все те, що не вкладається в регуляторність електронної, нанотехнологічної поведінки або певної генетичної програми, винести «за дужки» як непотрібну «лірику».

Причому, вказане явище обумовлено не лише сучасними досягненнями науки, а почало формуватися вже на початку Нового часу. «З XVIII століття, – зазначає Л. М. Косарева, – починається епоха захопленості всім штучним, якісно зробленим. Якщо жива природа асоціювалася з афектами, галузями, властивими «пошкодженій» людській природі, хаотичними бажаннями і прагненнями, які розділяли свідомість, заважали його «центробіжним» зусиллям, то штучні, механічні прилади, артефакти асоціювалися з системно-розумним облаштуванням над собою і оточуючим світом. Образ механізму починає набувати в культурі рис сакральності; в свою чергу, безпосередньо даний, природний порядок речей, жива природа, повна таємних прихованих якостей, десакралізується» [4, с. 114], і це пізніше стало основою соціального експериментування.

Саме в цьому ключі потрібно розуміти взаємопов'язаний процес, і разом з тим неоднозначний і альтернативний, становлення науки і культури як умову формування новоєвропейського мислення. «Справа і мета людської могутності

в тому, – писав Ф. Бекон, – щоб породжувати і повідомляти даному тілу (об'єкту – Н. І.) нову природу або нові природи. Справа і мета людського знання в тому, щоб відкривати форму даної природи, або істинну відмінність, або природу творчу, продукуючу, або джерело походження... Цим двом первісним справам підпорядковуються дві інших справи, другорядні і нижчого розряду. Першій підкоряється перетворення одного конкретного тіла в інше в межах Можливого; другій – відкриття у кожному породженні і поступі прихованого процесу, який продовжується безперервно від очевидно діючого начала і очевидної матерії аж до знову наданої форми, а також відкриття прихованого схематизму тих тіл, які перебувають не в стані руху, а в стані спокою» [2, с. 197].

В даному контексті відкрита, нова природа і є «штучна природа» (культура), а прихований процес і схематизм – умова побудови такої природи. Вказані особливості виявлені не лише в пізнанні, але і в штучній (створеній) обумовленості звичних природних явищ. Коли мистецтво і діяльність людини виводять природу з її звичного стану, впливають на неї і оформлюють її, «природа Речей постає в більшій обмеженості завдяки мистецтву, чим у власній свободі» [2, с. 97], – писав Ф. Бекон. Мова йде про вплив культури в якості важливого фактору на розвиток соціально-економічного життя, включаючи, безумовно, науку, яка вивчає природу. Вже для Ф. Бекона природа – це зовсім не природні стихії і не те, що перебуває на поверхні як ті чи інші природні явища, а природа «окультурена», конституйована за допомогою людської діяльності, мистецтва, техніки, знання, яка осмислена і усвідомлена.

Висновки. В контексті філософії і науки Нового часу об'єкти пізнання постають одночасно як об'єкти культури і в цій якості демонструють способи породження нових смислів і символів діяльності людини. В цьому виявляє себе одне з істотних їх відмінностей від об'єктів природи. Тим самим культура постає як система, яка породжує смисли, без яких будь-яке знання є аморфним і не значимим (не суттєвим) для реалізації потреб людини і суспільства. Як результат, в культурі долається розрив між буттям і значенням, фактом і смислом. Реальність, пізнана через науку постає як втілення сподівань і бажаних цінностей багатьох поколінь. Освоєння потенціального в предметному (символічному) ладі культури дозволяє в її образах виразити таку «можливість-буття», яка у філософії відноситься до атрибутів Універсуму. Культура «як шлях до розкриття потенціального в бутті» (С.Б.Кримський) здатна виходити за горизонти емпіричного часу, утворюючи різні фігури темпоральних процесів. Дана обставина стала можливою завдяки звільненню індивідуальної свідомості і мислення з-під влади і впливу надперсональної (трансцендентної) сакральної свідомості і звичаєвих стереотипів. Відповідно до цього легітимізований розум постає перед завданням не лише здійснення наукового пізнання світу, але й створенням нової культури мислення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бэкон Ф. Великое восстановление наук / Ф. Бэкон // Сочинения. В 2-х томах. – Т.1. – М.: Мысль, 1971. – 590 с.
2. Бэкон Ф. Новый Органон / Ф. Бэкон // Сочинения в 2-х томах. – Т.2. – М.: Мысль, 1972. – С. 5-223.
3. Кант И. Критика чистого разума / И. Кант. – М.: Эксмо, 2006. – 736 с.
4. Косарева Л. М. Социокультурный генезис науки Нового времени. Философский аспект проблемы / Л. М. Косарева. – М.: Наука, 1989. – 160 с.
5. Кримський С. Б. Запити філософських смислів / С. Б. Кримський. – К.: ПАРАПАН, 2003. – 240 с.
6. Крымский С. Б. Философия как путь человечности и надежды / С. Б. Крымский. – К: Курс, 2000. – 308 с.
7. Крічлі С. Вступ до континентальної філософії / С.Крічлі. – К.: «Стилос», 2008. – 152 с.
8. Розин В. М. Мышление: сущность и развитие. Концепция мышления. Роль мыслящей личности. Циклы развития мышления / В. М. Розин. – М.: ЛЕНАНД, 2015. – 368 с.

REFERENCES

1. Bekon F. Velikoye vosstanovleniye nauk / F. Bekon // Sochineniya. V 2-kh tomakh. – T.1. – M.: Mysl', 1971. – 590 s.
2. Bekon F. Novyy Organon / F. Bekon // Sochineniya v 2-kh tomakh. – T.2. – M.: Mysl', 1972. – S. 5-223.
3. Kant I. Kritika chistogo razuma / I. Kant. – M.: Eksmo, 2006. – 736 s.
4. Kosareva L. M. Sotsiokul'turnyy genезis nauki Novogo vremeni. Filosofskiy aspekt problemy / L. M. Kosareva. – M.: Nauka, 1989. – 160 s.
5. Krims'kiy S. B. Zapiti filosofsk'ikh smisl'iv / S. B. Krims'kiy. – K.: PARAPAN, 2003. – 240 s.
6. Krymskiy S. B. Filosofiya kak put' chelovechnosti i nadezhdy / S. B. Krymskiy. – K: Kurs, 2000. – 308 s.
7. Krichli S. Vstup do kontinental'noy filosofii / S.Krichli. – K.: «Stilos», 2008. – 152 s.
8. Rozin V. M. Myshleniye: sushchnost' i razvitiye. Kontseptsiya myshleniya. Rol' myslyashchey lichnosti. Tsikly razvitiya myshleniya / V. M. Rozin. – M.: LENAND, 2015. – 368 s.

ИВАНОВА Н.В., кандидат философских наук, доцент, заведующая отделения «Дошкольное воспитание» Луцкого педагогического колледжа (Луцк, Украина), докторант кафедры философии и социологии Южноукраинского национального педагогического университета

(Одесса, Украина) E-mail: iva_chumbas@mail.ru

МЫШЛЕНИЕ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ НОВОЕВРОПЕЙСКОЙ КУЛЬТУРЫ И НАУКИ

В статье исследуется генезис мышления в новоевропейский период развития философии и науки. Показано, что благодаря включению науки в реалии практической жизни начинают выстраиваться модели социального поведения индивидов, активизируются познавательные процессы, благодаря которым превращаются формы человеческого существования и деятельности. Указывается, что культура является системой, порождающей смыслы, без которых любое знание есть аморфным и несущественным для реализации потребностей человека и общества. Альтернативный и,

вместе с тем, взаимосвязанный процесс становления науки и культуры является условием формирования новоевропейского мышления, где осуществляется освобождение индивидуального мышления от власти и влияния трансцендентного сознания и традиционного мировоззрения.

Ключевые слова: мышление, социум, культура, сознание, разум, наука, познание, реальность, человек, философия.

IVANOVA, NATALIYA, candidate of philosophical sciences (Ph.D.), Docent, Head of Department "Preschool education" of Lutsk Pedagogical College (Lutsk, Ukraine), doctoral student of the department of philosophy and sociology of South Ukrainian National Pedagogical University (Odesa, Ukraine) E-mail: iva_chumbas@mail.ru

THINKING AS THE DEVELOPMENTAL FACTOR OF MODERN EUROPEAN CULTURE AND SCIENCE

The article investigates the genesis of thinking in the modern period of development of European philosophy and science. It is shown that due to inclusion of science into practical realities of life, patterns of social behavior of individuals are starting to appear, cognitive processes are being activated by which forms of human existence and activity are transforming. Formation of the understanding of nature in the era of modern times have determined the formation of scientific knowledge of possibility of building of "inter-culture" as well as the principle of "natural advisability" (in education, law, politics, etc.). New understanding of realities of nature led to the establishment of various projects of social action, the result of which becomes culture. In the context of social and cultural experience an individual is included into educational process first of all as a representative of the world grasped and understood by him, as a "mediator" of symbolic and real life. It is specified, that culture is the system generating meanings, without which every knowledge is amorphous and irrelevant to implementation of human and social needs. An alternative and, at the same time, interrelated process of development of science and culture is a prerequisite for the formation of modern European thinking, in which individual thinking becomes free from power and from influence of transcendental consciousness and traditional worldview.

Keywords: thinking, society, culture, consciousness, mind, science, cognition, reality, human, philosophy.

Стаття надійшла до редколегії 07.04.16 р.

Рекомендовано до друку 12.04.16 р.